

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горјан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лаикова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремейић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ћујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

О КОНСТРУКЦИЈИ АКУЗАТИВА С ПАРТИЦИПОМ* (типолошки и когнитивни аспекти)

У раду се анализирају допуне глагола визуалне и аудитивне перцепције у старословенском језику. Два типа допуне (акузатив + партицип и реченица) разликују се по семантичком обележју евидентности. Развој допуна уз ове глаголе, од праиндоевропског до савремених словенских језика представља се даље у оквиру развоја категорије транзитивности, централне категорије језика номинативног типа.

Кључне речи: дијахронијска лингвистика, језичка типологија, допуне глагола перцепције, индоевропски, старословенски, словенски језици, евидентност.

1. Увод. У истраживањима развоја сложене реченице у српском језику, чиме је ударила темеље проучавањима историје хипотаксе у нас, академик Ирена Грицкат писала је и о архаичној конструкцији акузатива са партиципом (АП), која је у развоју српског језика била потиснута клаузом (Грицкат 1975: 175–186). Овај рад је покушај да се на ширем, индоевропском и словенском плану осветле синтаксичко-семантичке карактеристике АП и дијахрона типологија допуна глагола визуалне и аудитивне перцепције, све

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, број пројекта 148008.

то у контексту развоја синтаксичке транзитивности, централне одлике језика номинативног типа.¹

Познато је да се АП уз глаголе перцепције (као и когнитивне и комуникативне) јавља као архаизам у старим индоевропским језицима. АП је варијанта двоструког акузатива, где се у позицији другог акузатива могу јавити, поред партиципа, именица или придев. Досадашња истраживања индоевропског АП била су усмерена на највећим делом на саму конструкцију, ређе на однос АП и њему конкурентних средстава. Међутим, историјска синтакса нужно мора узети у обзир прецизну (у мери у којој то грађа допушта) анализу евентуалних конкурентних конструкција у појединим синхроним пресецима, будући да се тек тако могу открити синтаксичко-семантичке специфичности сваке од њих. Такође, узроке и главне механизме промене ваља сагледати у оквиру општег типолошког кретања језика, што претпоставља праћење системских промена у широком временском распону.

2. Старословенски. Као увод у шире истраживање овога типа, анализираће се допуне основних глагола перцепције у најстаријој писаној форми словенског језика, старословенском (видѣти, слышати),² насталом у епоси касног прасловенског. Корпус чини грађа *Маријиноѣ јеванђеља* (Јагџ 1960), за које се претпоставља да је најближе првобитном словенском преводу четворојеванђеља (Алексеев 2005: 4). Уз наведене глаголе се, изузимајући случајеве просте номиналне допуне, који овом приликом неће бити предметом испитивања, јављају и АП и реченица. Они скоро у свим слу-

¹ Детаљније о типолошком развоју праиндоевропског у овом погледу в. у Гамкрелидзе–Иванов 1984: 320–364.

² Глаголи зѣѣти, слышати и чѣти нису узети у обзир из следећих разлога. зѣѣти у испитиваном тексту за себе везује само номиналну допуну. Прасл. **čuti* (< не. **kei*- 'опазити, осетити, примити чулом', Рокорн 1959), које се касније у делу словенских језика развија у глагол аудитивне перцепције, у старословенском чува изворно значење (уп. а брѣвѣна еѣ естѣ вѣ очесѣ твоѣмѣ не чѣешѣ Лк 6: 41 'а брвно које је у твој оку не осећаш'), уз семантичку транспозицију у 'разумети' (уп. не хотѣше да вѣи не кѣто чѣмѣ 'не хтеде да ико дозна за њега' Мр 7: 24). Глагол слышати се среће само у метафоризованом значењу 'придржавати се нечијих савета, заповести, покоравати се' и реализује се искључиво с генитивом (в. Грковић–Мелџор 2010).

чајевима имају истоврсне синтаксичке корелате у грчком тексту. Одступања су ретка, али вредна пажње јер показују да се преводници нису слепо држали грчког текста, као што у следећем примеру грчки партицип у атрибутој функцији преводје инструменталом:

видѣ ѿба . на мѣтѣници сѣдаща . имене~матеа Мт 9: 9
 εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Μαθθαῖον
λεγόμενον³

’виде човека како седи на царини, *по имену Матеја*’

2.1. Допуна глагола видѣти

2.1.1. *АП.* Конструкцијом се означава искључиво предмет визуалне перцепције. Најчешће се реализује партицип презента, а у зависности од семантике глагола партицип има предикативно или атрибутивно значење. У случају активних (акционих) глагола јавља се обележје процесуалност (+) и доминантна је предикативна функција:⁴

видѣ симона и андрѣѣхъ брата того симона . вѣѣтаѣща мрѣжа въ море
 Мр 1: 16

’виде Симона и Андрију брата његовог *како бацају* мреже у море’

Насупрот томе, ако глагол означава стање које је ван контроле субјекта, функција партиципа је атрибутивна, што се може видети из следећег примера, где се он јавља напоредо с придевима:

ѿн когда та видѣхомъ алѣѣща и нѣроухомъ . ан жажѣща и напоухомъ .
 когда же та видѣхомъ странѣна и вѣвѣсомъ . ан нага и одѣхомъ . когда
 же та видѣхомъ болаща ин въ темьници Мт 25: 37–39

’Господе, када те видесмо *жладноѡ* и нахранисмо, или *жесдноѡ* и напојисмо? Када те видесмо страног и примисмо, или нагог и оденусмо? Када те видесмо *болесноѡ* или у тамници?’

Између ова два пола постоје прелазни случајеви, будући да је интерпретација допуне условљена степеном агентности вршиоца партиципске радње. Рецимо, субјекат стативног *лежати* може

³ Грчки текст цитира се према NESTLE–ALAND 1985.

⁴ За све категорије наводи се само по један пример као илустрација.

имати контролу над радњом али и не мора,⁵ те се партицип може тумачити и као предикативни и као атрибутивни:

вндѣ тѣшѣ его лежашѣ Мт 8: 14

'виде ташту његову како лежи / која је лежала'

Атрибутивну функцију партицип презента има и у случајевима посесивне предикације:

вндѣвъ смоковѣнницѣ . нз дааєє . шѣшѣ лнствѣ Мр 11: 13

'и видевши издалека смокву која је имала лишће (> с лишћем)'

Уколико је реч о партиципу претерита, с обзиром на то да он означава радњу извршену пре радње предиката, његова семантика је резултативна, те му је функција ближа атрибутивној:

ѣко вндѣвъшиниѣ его вѣставѣша нз мртѣвѣхѣ не гаса вѣры Мр 16: 14

'јер онима који га видеше *васкрслоѡ* не повероваше'

У конструкцијама с пасивним партиципом презента доминантна је предикативна функција:

вндѣ тѣшѣ его лежашѣ . огнемѣ жегомѣ Мт 8: 14

'виде ташту његову како лежи и како је *огањ* *и*ресе'

Пасивни партицип претерита, као и активни, има резултативно значење и атрибутску функцију:

вндѣ тоу ѣка не облачена въ одѣанне братѣное Мт 22: 11

'виде ту човека *необученоѡ* у брачно одело'

У већини примера у грчком тексту је такође АП. Међутим, два пута је грчкој *ѡ*ти-реченици преводни корелат АП:⁶

⁵ Стога субјекат уз овај глагол може бити и инаниматан, као у: секѣра при корени дѣвѣ лежитѣ Лк 3: 9.

⁶ У недостатку грчких оригинала са којих је превођено, не може се са сигурношћу закључити да ли је ово иновативан превод или је и у самом оригиналу био АП. У Мр 2: 16 у критичком апарату издања грчког текста појављује се варијанта с АП. У сваком случају, наведени примери су у складу с општом функцијом АП да означи директну перцепцију.

ВНДѢВЪШЕ И ѢДЖШЕ СЪ ЦЪТАРИ И ГРѢШЪНИКЪ Мр 2: 16

καὶ ἰδόντες ὅτι ἐσθίει μετὰ τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ τελωντῶν

’видевши га *како једе* са цариницима и грешницима’

ВНДѢВЪШЕ ѢАНИ ОΥΓΓΕΝΙΚЪ ЕГО . НЕЧИСТАЯ РЪКАМА ... ѢДЖША ХЛѢБЪ

Мр 7: 2

καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὅτι κοιναῖ“ χερσίν ... ἐσθίουσιν τοὺς ἄρτους

’видевши неке од његових ученика *како* нечистим рукама ... *једу* хлебове’

АП се једном јавља на месту грчког акузатива са инфинитивом:

ѢКО СЛЫШАША И СЪТВОРЬШЕ СЕ ЗНАЧЕННЕ Јв 12: 18

ὅτι ἤκουσαν τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον

’јер чуше *да је* он учинио ово чудо’

И у другим старословенским споменицима на месту грчког акузатива са инфинитивом, несловенске конструкције, може се јавити АП (VEČERKA 1961: 59–60). Иако на први поглед изгледа да дати пример одступа од укупног система допуна уз глаголе перцепције, он би се могао објаснити адвербијалном функцијом акузатива, забележеног у примерима типа *пилаѣ ље слышавѣ Галилеѣ въпроси* и Лк 23: 6 ’а Пилат, чувши *за Галилеју*, упита га’.⁷ Семантика допуне отклања недоумицу у погледу извора информације, будући да се не може чути како неко чини чудо.

2.1.2. *Реченица*⁸ уведена *помоћу* како (грч. πῶς). Означава искључиво директну визуалну перцепцију. Словенско **kako* пореклом је инструментална форма упитне заменице **kʷo-*, одакле и значење ’којим (начином)’ (КОРЕЋЊ et al. 1980: 335). Стога су дати примери маркирани са процесуалност (+):

⁷ О адвербијалном акузативу уз овај глагол в. детаљније у Грковић-Мелџор 2007: 86–87.

⁸ У раду се, осим у случају латинског, користи термин „реченица“ због не увек сасвим јасног степена интеграције првобитних реченица сложене структуре у другим језицима који се наводе.

вндѣаше како народъ мететъ ѿѣдъ въ газофлакиѣ Мр 12: 41
'гледаше како народ *сѣавѣа* новац у благајну'

2.1.3. *Реченица уведена ѿмоћу* *ако* (грч. ὅτι). У већини потврда глагол има метафоризовано значење: 'видети менталним очима (закључити на основу визуалне перцепције, резултата)' (в. Грковић-Мелџор 2008а):

вндѣвъ ѣко добръ отъвѣща имъ Мр 12: 28
'видевши *да* им добро *одговори*'

Реченица се реализује и када се ради о физичкој перцепцији, али само у примерима допунске предикације копулативног типа. Овај тип предикације искључује употребу предикативног партиципа, те се овакви случајеви не могу посматрати као конкуренти АП:

вндѣвъ ѣко кораблѣ много не бѣ тоу Јв 6: 22
'видевши *да* *ѣу* не беше друге лађе'

2.1.4. *Акузатив + ако-реченица* (грч. исто). Овај тип конструкције нема посебних семантичких параметара, будући да реферише како о директној перцепцији (а) тако и о перцептуалном знању (б), а јавља се и у случајевима копулативне предикације (в):

(а) вндѣвъша мариѣ ѣко адро вѣста и изнае Јв 11: 31
'видевши Марију како хитро *усѣаде* и *изађе*'

(б) ѣ же вндѣвъ-и . ѣко смыслѣно отъвѣща Мр 12: 34
'а Исус, видеви га *да* разумно *одговори*'

(в) сѣсѣди же и иже и бѣахъ вндѣли прѣжде ѣко слѣпъ бѣ Јв 9: 8
'а суседи који га беху видели раније *да* *слѣи* беше'

2.2. Допуна глагола слышати

2.2.1. *АП* (грч. исто). Јавља се искључиво ако је реч о директној аудитивној перцепцији:

прстѣпъ единъ отъ книжѣникъ . слышаъ а сѣтасаѣща са Мр 12: 28
'приступивши један од књижевника, чувши *како се* *преишчу*'

2.2.2. *Реченица уведена помоћу њако* (грч. ὅτι). Реализује се само у случајевима када се до информације долази посредно, преко друге особе:

слышавъ ꙗко и҃сѣ назаѣннѣ естъ . начатъ зъвати и ꙗати Мр 10: 47
'и чувши *да је* (то) *Исус Назарећанин*, поче викати и говорити'

3. Когнитивни аспект: евидентност. Анализа старословенске грађе, а то се односи и на грчки, указује на једну упадљиву семантичку разлику између допуна глагола перцепције. Реч је о *евиденѣносѣи*, тј. језичком маркирању начина на који се стиче информација. У обимној студији посвећеној овој језичкој категорији А. Ајхенвалд је дефинише на следећи начин: „Evidentiality is a linguistic category whose primary meaning is source of information“ (AICHENVALD 2004: 3). Како истиче М. Радовановић, реч је о категорији „степенa очигледности“, „мере очевидности“, односно „језички кодираној епистемологији“ (РАДОВАНОВИЋ 2009: 79).

У старословенском се директна евидентност формализује помоћу АП (где је партицип увек у неодређеном виду) и реченице уведене везником како, а индиректна реченицом уведеном помоћу њако. У случају визуалне перцепције разлика се прави између конкретне, физичке перцепције и апстрактне, менталне перцепције, тј. перцептуалног знања. Када је реч о аудитивној перцепцији формализује се разлика између информације која је резултат директног слушног опажања и оне до које се долази преко других одоба. Две структуре потврђују закључак А. Ајхенвалд: „cross-linguistically, direct perception – which involves visual and sensory – tends to be less marked than any other type of evidence“ (AICHENVALD 2004: 73). Овде се истовремено испољава и иконички принцип: језичка дистанца израза одговара концептуалној дистанци, тј. упућује на већу независност објекта или догађаја који представља (HAIMAN 1983: 782–783).

4. Индоевропски оквири. Будући да су старословенски текстови преводи, с правом се може поставити питање да ли је АП уз глаголе перцепције калк са грчког или се ради о прасловенској конструкцији, која је постојала у дијалекатској основици старословенског. За одговор на ово питање релевантна су три параметра: а)

да ли се АП јавља у другим индоевропским језицима, б) да ли АП има системски карактер у старословенском и в) да ли је конструкција потврђена у старим словенским језицима?⁹ Као што је речено, АП је заједничка црта старих индоевропских језика; у старословенском је системског карактера, јављајући се као вид двоструког акузатива, потврђеног уз различите класе глагола (уп. нпр. *когда же та вѣдѣхомъ странѣна ... ли нага* Мт 25: 38; *и рече бо боѣше са нона . вѣды и мѣжа праведѣна и сѣа* Мр 6: 20; *азъ бо чюхъ снажъ ншедѣшю из мене* Лк 8: 46); а према MIKLOSICH 1867–1874, ПОТЕБНЯ 1958: 308–311 и VEČERKA 1961: 59 потврђен је и у старим словенским језицима. Стога се АП у старословенском може сматрати изворном, прасловенском цртом. У излагању које следи разматраће се типолошки аспекти развоја допуна уз дате класе глагола.

Праиндоевропска реченица одликовала се паратаксом (LENMANN 1980: 113–144), у којој се семантичка субординација исказивала значењски дифузним номиналним формама, не само двоструким падежима као што је АП, но и глаголским именицама, апсолутним конструкцијама итд. АП представља реликт овог раног праиндоевропског система, с аутономијом реченичних елемената, где не постоји категорија субјекатско-објекатских односа, односно синтаксичка транзитивност, нити рекција. Основни начин грађења реченице био је, како наглашава А. Меје, апозиција (МЕЈЕ 1965: 205). О важности апозиције пише и А. Хан: „Originally two nouns in almost any sort of mutual relation might be freely placed in the same case“ (ХАНН 1966: 388). Чињеница да су се у овој позицији могле наћи и именице и придеви и партиципи указује на семантички дифузан карактер АП те на првобитну недиференцираност његове атрибутивно-предикативне функције (АМБРАЗАС 1990: 149). На примерима из латинског типа *occlusam ianum video* А. Хан показује двосмисленост значења: а) 'видим затворена врата', б) 'видим да су врата затворена' (ХАНН 1950: 120). Старословенски примери такође указују на непостојање јасне границе између предикативног и атрибутивног значења. Оно не зависи само од морфолошке класе

⁹ Последњи параметар, међутим, није од пресудне важности, будући да су се одређене синтаксичке црте прасловенског изгубиле већ у раној историји словенских језика.

лексеме у апозицији већ и од форме партиципа (презента / претерита), као и од семантичких карактеристика глагола од којег је образован партицип (степен агентности).

Семантичка субординација индуковала се и из просте јукстапозиције, тако што је конкретно значење произишало контекстуално, из значењског односа две предикације. Осим тога, постојале су и структуре с полифункционалним конективима, засведоченим већ у најстаријим индоевропским језицима, о чему речито говори хетитски (LURAGNI 1990: 47–70). Исти конективи јављају се за различите типове субординације, а однос међу предикацијама интерпретирао се контекстуално, што упућује на то да су у питању биле интерјективне партикуле примарно делимитативне функције (LEHMANN 1974: 54).

У праиндоевропском језику биле су тако доступне различите конкурентне стратегије за исказивање предмета перцепције: а) двоструки акузатив, тј. адвербијални акузатив с апозицијом (типа „видим / слуша́м у вези с њим који / како долази“); б) јукстапозиција („видим / слуша́м: он долази“); в) структуре с конективом („видим / слуша́м: *џле* / *ево* он долази“). Одговарајуће конкурентне конструкције потврђене су у хетитском, с тим што се конектив *kuit* јавља тек у новохетитском (HOFFNER–MELCHERT 2008: 426–427), што значи да су АП и јукстапозиција старије. Двоструки акузатив није био при том семантички маркиран. Значење се само контекстуално изводило. У следећем случају јасно је да је реч о индиректној евидентности, будући да се не може директно чути да је неко болестан, тј. нечија болест:

хет. *maḥḥan=ma* KUR.KUR.MEŠ LÚ.KÚR ^m*Arnuandan* ŠEŠ=*YA irman ištamaššer* (HOFFNER–MELCHERT 2008: 427).

’али кад су непријатељске земље чуле за болесџ моџа браџа Арнуанде (> да је мој браџ Арнуанда болесџан)’¹⁰

Међутим, уз глагол ’видети’ могућа је двосмисленост у погледу евидентности:

¹⁰ Синтаксички се овде ради о партитивној апозицији, дословно: ’кад су непријатељске земље чуле: Арнуанда, мој браџ, болесџ [Ак]’; у чему се види првобитна општа адвербијална функција индоевропског акузатива (слушати/чути у вези са нечим).

GIM-an=ma=at ŠEŠ=YA GIG-an *uškir*¹¹

’видели су моџа браїџа болесноџ / болесїџ моџа браїџа’

Балтски језици, који су дуго чували АП,¹² показују да је АП означавао обе врсте евидентности. У следећим примерима он се јавља на месту и АП и допунске клаузе у латинском:

стлет. *winß ... rædzæia cittus tukßus stawoßus* Мт 20: 3 [АП]

лат. *vidit alios stantes in foro otiosus* [АП]

стлет. *Kad winß nu by dzirdæis to essotu newesselu* Јв 11: 6 [АП]

лат. *Ut ergo audivit quia infirmabatur* [допунска клауза] (АМБРАЗАС 1990: 143).

Заједничко порекло балтских и словенских језика из претпостављеног балто-словенског упућује на претпоставку да је и у раном прасловенском АП исказивао обе врсте евидентности. Но док су периферни и синтаксички изузетно архаични стари балтски језици дуго чували АП у првобитној функцији, иновативни прасловенски је кренуо својим путем, те су до његове касне епохе две врсте евидентности различито формализоване. Уп. исте примере из старословенског:

видѣ инѣ на трѣжнѣштѣ стоѣща праздѣнѣ Мт 20: 3 [АП]

¹¹ Овај пример делимично наводи А. Хан (ŠEŠ-YA GIG-an *uš-ki-ir*, 1950: 128). Захваљујем колеги Андреју Сидељцеву из Института за лингвистику Руске академије наука (Одељење индоевропских језика), који ми је скренуо пажњу на то како пример гласи у целини, као и на то да би се и у овом случају могло радити (мада не искључиво) о партитивној апозицији (’болест мога брата’), обичној у хетитском. У том случају реч би била о индиректној евидентности, будући да се болест не може визуално перципирати, већ само њени симптоми, по којима се закључује да је неко болестан.

¹² Ситуација у балтским језицима је посебно компаративно важна. АП се у старолитавском (око 2800 примера) јавља у оригиналним делима, а у преводима с немачког и пољског одговара допунској реченици; ослањајући се на „живу реч“, он одражава ситуацију у дијалектима XVI–XVII века (АМБРАЗАС 1990: 142). Чињеница да се конструкција јавља за обе врсте евидентности показује изузетну архаичност балтских језика у односу на већину индоевропских језика, укључујући и старословенски. И то сасвим лепо илуструје да често „млађи“ индоевропски језици, посебно они који немају дугу писану традицију (као старониндијски или грчки), пружају релевантне податке за реконструкцију индоевропске синтаксе.

’виде друге како *сѣю*је на тргу беспослени’
 егда же оуслыша яко бѣашѣ Јв 11: 6 [реченица]
 ’а када чу да болује’

Диференцијација две структуре била је резултат типолошког кретања: развоја синтаксичке транзитивности, тј. стварања реченице чије је језгро предикат. Јачањем реченичне кохезије (в. ГРКОВИЋ-МАЈОР 2010) долазило је до разградње номиналних средстава. У овом процесу она или губе везу с управним глаголом или постају синтаксички зависна од њега, у зависности од тога да ли се реинтерпретирају као допуне или одредбе предиката (в. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2008б). Ово је био дуготрајан и постепен процес. У касном прасловенском АП уз глаголе перцепције сузио је своју некадашњу праиндоевропску функцију опште допуне и користио се само за директну евидентност. Развојем субјекатско-објекатских односа у случајевима директне евидентности конструкција АП се реинтерпретирала као транзитивна, будући да субјекат има физичку контролу над извором информације. Међутим, у случајевима индиректне евидентности, где информација није добијена физичком перцепцијом (’видети’, перцептуално знање) или се, уз то, до ње дошло посредно (’слушати’, од некога), она се губила. Брзина овога процеса зависила је од више фактора. Наведени пример ѣко слышаша и сътворѣше се знаменне Јв 12: 18 показивао би да се АП у прасловенском дуже чувао у случајевима где лексичка семантика уклања недоумицу о извору информације. То потврђује још једном да је синтаксичка промена градуелна те да је ова градуелност условљена у великој мери семантичким факторима.¹³

За индиректну евидентност коришћена је друга, већ постојећа стратегија: реченица уведена делимитативном партикулом. У старословенском је то *яко*. Од различитих етимолошких тумачења порекла **jako* (в. КОРЕЋНÝ 1980: 237) прихватљивим се чини оно по којем је ово заменички прилог у функцији интерјективне партикуле за наглашавање, исказивање неочекиваности, чуђења – ’гле’ (TRÁVNÍČEK 1956: 58; КУРЦ 1963: 10–11). О томе да партикула још

¹³ О улози семантичких фактора у развоју субјекатско-објекатских односа в. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007: 85–89.

увек није била граматикализована у везник сведочи и лепеза њене употребе у старословенском (в. СС: 793–795). И у овој сфери грчки је могао утицати на словенски превод: од више интерјективних партикула које су се у преструктурирању реченице јављале у словенском (о чему сведоче најстарији споменици писани словенским језицима) преводиоци су бирали ону која је функционално и семантички била најближа грчком *ὅτι*, на шта је свакако утицала сакрална природа текста.

Трећи тип конструкције који се може реконструисати јесте реченица уведена помоћу **kako*. Ове реченице развијају се из јукстапозиције. У прилог томе говори идентично структурирање свих реченица примарно интерогативног карактера, нпр. *придете же видѣсте кѣде живѣаше* 'одоше и видеше где је живео' Јв 1: 40; *зѣрѣашете кѣде и полагаахъ* 'гледаху где га полагаху' Мр 15: 47; такође и случај с препозицијом независне упитне реченице: *колико имате хлѣбѣ . идѣте и видѣте* Мр 6: 38 'Колико имате хлебова? Идите и видите'. Структуре са *како* коришћене су за директну евидентност вероватно зато што су у питању изворно емоционално обојене, пореклом узвичне реченице (BAUER 1960: 128–129), као реакција на директни опажај неке појаве.

Разградња прасловенског језика донела је и убрзани развој субјекатско-објекатских односа, те даље повлачење номиналних предикативних структура. Процес се различитим темпом одигравао у словенским језицима и дијалектима, свакако уз конкуренцију старијих и новијих синтаксичких средстава у одређеном периоду, при чему се јавља и тип у којем је партицип већ постао глаголски прилог. У старосрпским повељама и писмима конструкције нема од најстаријих споменика.¹⁴ То би се могло објаснити и жанровски релативно уједначеном грађом јер, како пише И. Грицкат, ређи примери типа *зачу сѣшару мајку кукајућу* говоре „да је и ова синтаксичка појава некада могла живети у језику“ (Грицкат 1975: 176). У старочешком су потврђени слични примери: *juž viziū strážu svého na nosidlách ležiec*, али и *když kokota slyšel pějice* (TRÁVNÍČEK 1956: 135). АП је потврђен у староруским летописима (*Видухомъ*

¹⁴ Податак се даје на основу грађе дате у Бабић 2008, 2009.

полкы многы стояче у города, Потебня 1958: 308),¹⁵ али га у староруским повелема нема (Борковский 1968: 128). Ово упућује на потребу темељнијег испитивања развоја АП у старим словенским језицима, имајући у виду сваки жанр понаособ, те идиом којим је писан и његов функционални стил.

Зашто је нестао АП? Када развојем транзитивности предикат постаје центрипетално језгро реченице, мора се уклонити друго, иако слабије предикативно језгро – партиципско, које ће се трансформисати у вербалну структуру. Стога се губе конструкције с активним партиципима, и то најбрже с партиципом презента обележеним са (процесуалност +).¹⁶ „Пасивни партиципи“ могу се чувати као придеви до данас.¹⁷ Овако попридевљени, они се у српском, на пример, како се запажа у SUBOTIĆ–PETROVIĆ 2000 (1158), уврштавају у реченичну структуру „преко предиката“ – и овај закључак говори у прилог изложеном развоју. Почетак губљења конструкције и њене трансформације види се већ у наведеном стсл. видѣвъша мѣрнѣ ѣко мѣро вѣста і нѣнде Јв 11: 31, са задржавањем номиналног објекта и променом партиципа у клаузу.

Губљењем АП у словенским језицима је рано nestало формализовање категорија директна : индиректна евидентност. Посебни језици су у процесу стварања хипотактичких структура градили нове типове реченица. Ово је био вековни процес, обележен кон-

¹⁵ Исту потврду наводи и А. А. Зализњак (1995: 139), означавајући овакве примере као „летописныѣ фразы“. Треба додати и то да А. А. Потебња анализира заједно грађу писану различитим идиомима, што отежава праћење хронологије промена у староруском.

¹⁶ Ово се, у недостатку одговарајуће грађе за глаголе перцепције, може претпоставити аналогијом са њима блиским глаголима у значењу 'наћи' (метафоризовано 'открити, сазнати'). У старосрпском се у објекатској позицији још налазе ретки примери партиципа претерита актива, док су примери с активним партиципом везани за делове текста писане на српкословенском (в. Павловић 2009: 43).

¹⁷ Тзв. „пасивни партиципи“ првобитно су глаголски придеви. Нпр. форме грађене суфиксом *t* у староиндијском и латинском обично имају пасивно значење, али не увек, док грчки глаголски придеви на -τος имају и активно и пасивно значење (Буск 1933: 308). О сложености проблема партиципа, која излази ван оквира теме овога рада, сведочи и хетитски: он има само један партицип (-nt-), који по форми одговара активном партиципу других језика, али је по употреби и функцији и активан и пасиван.

куренијом различитих партикула и деиктичких средстава, која су била на путу граматикализације у везнике. Уз глаголе визуалне перцепције у старосрпском од XII–XV века траје конкуренција *кре*, *да*, *како*, по изузетку *јак*, *гдѣ* (ПАВЛОВИЋ 2009: 38), у старочешком се јављају *a*, *ано*, *jak*, *že* итд. (BAUER 1960: 115–152), у староруском *что*, *оже*, *яко* итд. (СТЕЦЕНКО 1977: 309). Резултат ових процеса било је успостављање савремених система са два типа везника, од којих се једним истиче сам ток запажене радње, њен динамички аспект, док се другим само даје информација о радњи сагледаној као целини. Ј. Бауер илуструје ово савременим чешким *jak – že* (BAUER 1960: 116), И. Грицкат на примерима бугарског *да – че*, наводећи да се иста разлика прави у новогрчком, арумунском и неким албанским дијалектима, и то управо уз глаголе 'чути' и 'видети' (Грицкат 1975: 178), В. Ружић односом српског *како – да* (Ружић 2006: 203). Међутим, чини се да између два типа реченица постоји још једна разлика, коју истиче А. Ајхенвалд (AIKHENVALD 2005: 121–122): у руском се везницима *как* и *что* маркира евидентност, тако што први упућује на директну евидентност, други на индиректну. Стога би дате конструкције у словенским језицима требало шире истражити управо у светлу категорије евидентности.

5. Закључак. Типолошком променом праиндоевропског и његових наследника у језик (језике) номинативног типа, у којем је синтаксичка транзитивност дала централно место предикату, формализовала се и категорија евидентности уз глаголе визуалне и аудитивне перцепције. Крајем прасловенске епохе тај процес је био при крају. Даљом разградњом номиналног система губи се форма за маркирање директне евидентности – АП. Али уобличавањем хипотактичких структура у историји словенских језика она се поново формализује, овај пут у складу са системским одликама језика вербалног типа, тако што њени површински експоненти постају везници допуске предикације. Тако дијахронијски развој потврђује не само важност категорије евидентности већ и то да је њено формално уобличавање условљено језичким типом.

Цитирана литература

- АЛЕКСЕЕВ, А. А. и др. *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет – Синодальная библиотека Московского Патриархата – Российское библейское общество, Санкт-Петербургское отделение, 2005.
- АМБРАЗАС, Витаутас. *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*. Вильнюс: Мокслас, 1990.
- БАБИЋ, Анита. Глаголске допуне у језику старосрпских повеља и писама XII и XIII века. *Прилози проучавању језика* 39 (2008): 5–48.
- БАБИЋ, Анита. *Речник глагола са глаголским дојунама у језику старосрпских повеља и писама XIV века*, магистарски рад, Филозофски факултет у Новом Саду, 2009.
- БОРКОВСКИЙ, В. И. *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Типы простого предложения*. Москва: Наука, 1968.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. Иванов, *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*, I–II. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О глаголима визуалне перцепције у старословенском и грчком. Марицки-Гађански, Ксенија (ур.). *Евројске идеје, античка цивилизација и српска култура*. Београд: Друштво за античку студије Србије – Службени гласник, 2008а, 60–71.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Мајнице српске за славистику* 73 (2008б): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О глаголима аудитивне перцепције у старословенском. Марицки-Гађански, Ксенија (ур.). *Античка култура, евројско и српско наслеђе*, предато у штампу, 2010.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1975.
- ЗАЛИЗНЯК, А. А. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки русской культуры, 1995.
- КУРЦ, И. Проблематика исследования синтаксиса старославянского языка. Курц, Иосиф (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 5–14.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Сѣпаросрѣска зависна реченица (од XII до XV века)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*, IV. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1941.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистѣику*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РУЖИЋ, Владислава. *Дојунске клаузе у савременом срѣском језику*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- СС: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- СТЕЦЕНКО, А. Н. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа, 1977.

*

- AIKHENVALD, Alexandra Y. *Evidentiality*. Oxford: University Press, 2005.
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- BUCK, Carl Darling. *Comparative Grammar of Greek and Latin*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1933.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development Slavic Syntactic Structures. Hansen, Björn, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 63–74.
- HOFFNER, Harry A. Jr., H. Craig Melchert. *A Grammar of the Hittite Language, 1: Reference Grammar*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2008.
- HAHN, Adelaide. Genesis of the Infinitive with Subject-Accusative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Society* 81 (1950): 117–129.
- HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.
- HAIMAN, John. Iconic and Economic Motivation. *Language* 59 (1983): 781–819.

- LEHMANN, Winfred P. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin – London: University of Texas Press, 1974.
- LEHMANN, W. P. The Reconstruction of Non-Simple Sentences in Proto-Indo-European. Ramat, Paolo (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax*. Amsterdam: John Benjamins, 1980, 113–144.
- LURAGHI, Silvia. *Old Hittite Sentence Structure*. London – New York: Routledge, 1990.
- JAGIĆ, V. (ed.). *Codex Marianus glagoliticus*. Graz: Akademische Druck-Verlagsanstalt (reprint), 1960.
- KOPEČNÝ, František et al. *Etymologický slovník slovanských jazyků*, sv. 2: *Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Academia, 1980.
- MEJE, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- MIKLOSICH, Fr. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–74.
- NESTLE–ALAND. *Novum testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1985.
- POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke Verlag, 1959.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Vladislava Petrović. Apozitivni i/li predikativni atribut. *Јужнословенски филолог* LV1/3–4 (2000): 1141–1160.
- TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice česká III: Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověněštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

Summary

Jasmina Grković-Major

ON THE ACCUSATIVE WITH PARTICIPLE
(typological and cognitive aspects)

This paper deals with the complements of the verbs of visual and auditory perception in Old Church Slavonic: Accusative with participle (AP) and clause. The two types of complements are semantically differentiated by evidentiality: AP serves for the firsthand evidentiality and the clause for the non-firsthand evidentiality. Since AP is attested in Old Russian, Old Czech as well in some other old Slavonic languages, it is evident that it was an indigenous Slavic construction. It belongs to the Indo-European syntactic inheritance – the appositive double accusative. Since in early Indo-European the accusative was a general adverbial case, it expressed both types of evidentiality. With the typological drift of Indo-European and its daughter languages toward a nominative language type, which meant the development of syntactic transitivity, the AP was reanalyzed as an object, but only in the cases of the firsthand evidentiality (where the subject has control over the information). For non-firsthand evidentiality, another strategy, inherited also from the proto-language, was used: a sentence with delimitative connective(s). This process was finished by the end of Proto-Slavonic, as testified by Old Church Slavonic. In the process of the further strengthening of transitivity, which gave a prominent role to the predicate as the centripetal core of the sentence, the other predicative center – the active participle – had to be removed, while the passive participle was reanalyzed as an adjective. This led to the loss of the AP in the early history of Slavic languages and the development of hypotactic structures. It was a long process, marked by the competition of different particles and deictic forms which were on the way to be grammaticalized into conjunctions. It ended with the formation of the two types of conjunctions for the two types of evidentiality, e.g. *jak – že* in Czech, *da – če* in Bulgarian, *kako – da* in Serbian, *kak – čto* in Russian etc. This shows not only the importance of evidentiality in a diachronic perspective but also that its formalization is based on the language type.